

2. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція станом на 19.08.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

3. У Миколаївській області затримали прокурора-хабарника. URL: <https://news.bigmir.net/ua/ukraine/6851625-v-nikolaevskoi-oblasti-zaderzan-prokuror-vziatocnik>

4. В ДСНС розкрили масштабну корупцію: щомісячний «прибуток» становив 10 мільйонів гривень. URL: <https://www.unian.ua/incidents/v-dsns-rozkrili-masshtabnu-korupciyu-shchomisyachniy-pributok-stanoviv-100-milyoniv-griven-11961579.html>.

Федчишина Віолета Віталіївна,
професор кафедри криміналістичного
забезпечення та судових експертиз
навчально-наукового інституту № 2
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент

КРИПТОВАЛЮТА Й БЛОКЧЕЙНИ КРИПТОВАЛЮТИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ КОРУПЦІЇ: РЕАЛІЇ ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

В суспільстві сформована однозначна думка: сучасна корупція – це широко поширена у всьому світі соціальна, економічна та політична проблема [1].

Джерела виникнення терміну «корупція» важко визначити, тому це питання викликає багато суперечок [2] та залишається дискусійним серед дослідників.

Корупція, як складне багатогранне явище, постійно змінює джерела правопорушень. В останнє десятиліття ХХ століття з'явилися фактори, які призвели до інституалізації корупції.

Інституціоналізація корупції проявляється в тому, що корупційні відносини настільки тісно вплелися в тканину політичних, економічних, правових відносин, що стали виконувати регулятивну функцію і привласнили частину функцій легальних соціальних інститутів [3, с. 403].

Через варіативність форм виникнення корупції проблема корупційної злочинності залишається одним із факторів, які підривають цінності сучасних суспільств, і призводить до вражаючих проблем і наслідків, до руйнування економічних зв'язків.

Невідомим раніше видом корупції стає криптовалюта.

Слово «криптовалюта» походить від методів шифрування, які використовуються для захисту мережі. «Крипто» відноситься до різних алгоритмів шифрування та криптографічних методів, які захищають ці записи, наприклад шифрування за еліптичною кривою, пари публічного та закритого ключів і функції хешування. Блокчейни, які є організаційними методами для забезпечення цілісності транзакційних даних, також є важливим компонентом багатьох криптовалют [4].

Для багатьох дослідників все ще залишається дилемою: криптовалюта є валютою, цінним папером, товаром чи чимось іншим [5].

Звичайні фіатні валюти (англ. fiat currency), цінність яких походить не від власної вартості або гарантії обміну на золото чи іншу валюту, а від державного наказу (fiat) щодо використання їх як засобу платежу, здебільшого знаходяться в паперах і для кожної транзакції контролюються центральним органом – довіреною третьою стороною.

Криптовалюта унікальна та дуже відрізняється від звичайних фіатних валют – це децентралізована електронна мережа, яка контролюється не центральним органом влади, а її користувачами, які є розпорядниками програмного забезпечення блокчейну.

У 2008 році була опублікована біла книга під назвою «Bitcoin: однорангова електронна грошова система». Описане переконливе бачення однорангової електронної грошової системи поклато початок руху криптовалюти. Ця книга написана піонером криптографії під псевдонімом Сатоші Накамото. В книзі продемонстровано як цифрові валюти можуть кинути виклик центральним банкам. В одноранговій мережі кожен користувач є хостом і вузлом для програмного забезпечення. На думку Сатоші Накамото, будь-яким двом сторонам, які бажають здійснювати прямі транзакції одна з одною, не обов'язково мати довірену третю сторону – центральний орган контролю. Системи криптовалют дозволяють здійснювати безпечні платежі в Інтернеті, які виражені у вигляді віртуальних «токенів», і представлені внутрішніми записами в системі [6].

Криптовалюти визначають як цифрові токени, які використовуються для миттєвого анонімного переказу грошей між окремими особами в децентралізованій одноранговій мережі з мінімальними комісіями за транзакції.

У 2009 році винайдено блок genesis і вперше відбулися транзакції з біткойнами, запущено першу криптовалюту.

Криптовалюту не централізовану і не контрольовану, життєспроможність якої підтримується спільнотою користувачів. Всі транзакції здійснюються в децентралізованій одноранговій мережі за допомогою алгоритмів шифрування та криптографічних методів, які захищають транзакції.

Криптовалюта має потенціал змінити фінансову систему у світі, оскільки її ринкова капіталізація постійно зростає.

Окремі дослідження підтверджують, що криптовалюта є новою формою цифрових активів. Ринкова капіталізація біткойна на даний момент становить понад 755 мільйонів доларів. Ринкова капіталізація Ethereum становить понад 360 мільйонів доларів, а Tether – понад 82 мільйони доларів. Більше вісімдесяти інших криптовалют мають ринкову капіталізацію понад один мільйон доларів кожна, тоді як більше сотні інших криптовалют мають ринкову капіталізацію в сотні тисяч доларів кожна [7].

У різних країнах криптовалюти відомі під різними термінами: «цифрова валюта» – в Аргентині, Таїланді і Австралії, «віртуальний товар» – в Канаді, Китаї і Тайвані, «криптокотокен» – в Німеччині, «платіжний токен» – у Швейцарії, «кібер валюта» – в Італії та Лівані, «віртуальний актив» – у Мексиці та Гондурасі, «електронна валюта» – в Колумбії [8].

Терміни є різними, однак, за своєю суттю ціль і перспективи – єдині: змінити поточну фінансову систему в світі.

Сьогодні нараховується понад 12 000 різних блокчейнів криптовалюти [9] у понад 300 мільйонів користувачів у всьому світі та понад 83 мільйони користувачів блокчейн-гаманців-криптовалют з різними функціями та характеристиками [10]. Понад 18 000 компаній приймають платежі в криптовалюті.

Деякі країни - Алжир, Болівія, Марокко, Непал, Пакистан і В'єтнам, заборонили будь-яку діяльність із використанням криптовалют [9, с. 1].

Інші країни – Бангладеш, Іран, Таїланд, Литва, Лесото, Китай і Колумбія, не заборонили інвестиції в криптовалюті, але запровадили непрямі обмеження, заборонивши фінансовим установам у межах своїх кордонів сприяти транзакціям із використанням криптовалют [9, с. 2].

Лише кілька країн, Австралія, Швейцарія, Японія, Данія та Канада, прийняли закони, які підпадають під сферу дії законів про відмивання грошей і фінансування тероризму щодо транзакцій з криптовалютою та установ, які їх сприяють [9, с. 5].

Довіра до криптовалюти як засобу обміну має тенденцію до постійного зростання. Адже транзакцію криптовалюти відстежити дуже важко: не потрібна довірена третя сторона як центральний орган контролю, оскільки центрального контролю не існує, не ведеться облік особистих даних та сторони залишаються невідомими. транзакції не вимагають інформації про особи сторін, вони здійснюються легко, швидко, безпосередньо між сторонами, без комісій, тобто, без додаткових витрат, злочинній діяльності сприяють нестабільна вартість криптовалюти та неврегульованість законодавства.

Такі унікальні особливості криптовалюти зумовлюють привабливість середовища для нової форми корупційної діяльності [10] з новим способом злочинної діяльності відмивання грошей, ухилення від сплати податків і фінансування тероризму.

Злочинці, як правило, одними з перших використовують нові технології для вчинення старих злочинів. З існуванням криптовалюти також виявлено корупційні справи та інші злочинні дії, зокрема:

– *«Шовковий шлях»*: у 2013 році ФБР заарештувало Росса Ульбріхта – колишнього оператора даркнету «Шовковий шлях», також відомого під псевдонімом «Жахливий пірат Робертс». Ульбріхта звинуватили в участі у змові з відмиванням грошей і торгівлею наркотиками, а також в комп'ютерному зломі. В обвинувальному акті зазначено, що отримано понад 9,5 мільйонів біткойнів доходу від продажів і понад 600 тис. біткойнів в якості комісійних для його власника [11];

– *«Криптова королева»*: у червні 2016 року 36-річна бізнесумен Ружа Ігнатова вийшла на сцену Wembley Arena в Лондоні перед тисячами шанувальників. Вона розповіла радісному натовпу, що «OneCoin» уже на шляху до того, щоб стати найбільшою у світі криптовалютою, і кожен може здійснювати платежі. По всьому світу люди почали інвестувати свої заощадження в OneCoin, сподіваючись стати частиною цієї нової еволюції. Від серпня 2014 року по березень 2017 року із десятків країн інвестовано понад 4 мільярди євро. У 2017 році «криптокоролева» зникла разом із усіма цими інвестиціями [12];

– *«BitConnect»*: у 2018 році поліція Індії заарештувала Дів'єша Дарджі, власника BitConnect, якого звинуватили у виведенні 12,6 мільярдів доларів (880 мільярдів індійських рупій) від інвесторів в Індії через «схему Понці» [13];

– «Мережа Bitclub»: у 2019 році прокурор округ Нью-Джерсі, США Крейг Карпеніто оголосив про арешт трьох чоловіків у зв'язку зі схемою майнінгу криптовалюти, за якою *ошукали інвесторів на 722 мільйони доларів*. Підсудних Гетче, Балачі та Вікса та інших звинувачують у змові з метою шахрайства у зв'язку з їхньою роллю в мережі BitClub. З квітня 2014 року по грудень 2019 року «Мережа BitClub» була шахрайською схемою, яка вимагала гроші від інвесторів в обмін на акції ймовірних пулів майнінгу криптовалюти та винагороджувала інвесторів за залучення нових інвесторів до схеми UNODC [14].

Заплутані випадки шахрайських дій з криптовалютою у сучасному світі спонукають до поглиблення вчинення можливостей корупційних діянь.

Управління ООН з наркотиків і злочинності введено курси навчальних програм для боротьби зі злочинною діяльністю, пов'язаною з криптовалютою.

Визнаючи спільний інтерес у боротьбі з цим явищем, для оптимізації боротьби зі злочинною діяльністю в блокчейні міжнародні організації визнали публічно-приватним форум «Blockchain Alliance». [15].

Однак, ефективна боротьба зі злочинною діяльністю в рамках (кібер) корупції за допомогою криптовалюти вимагає набагато більше уваги [16, с. 7].

Передача хабара готівкою пов'язана з ризиком особистої зустрічі, використанням позначених купюр для хабара, легкою ідентифікацією і платника, і бенефіціара по банківських переказах. Використання криптовалюти дозволяють сторонам корупційного контракту передавати хабар корумпованим агентам у високоанонімний спосіб, не створюючи ризик ідентифікації та викривання корупційної поведінки [17].

Біткойн важко відстежити, крім того, криптовалюту можна легко та багаторазово конвертувати в іншу криптовалюту, всі дії не реєструються жодним центральним органом, оскільки такого органу не існує. Також ускладнює притягнення до відповідальності за отримання хабарів у біткойнах і відсутність законодавчої регламентації.

Відсутність належної правової бази щодо криптовалюти створює невизначеність як для користувачів, так і для уряду держав у всьому світі. Європейська комісія також визнала важливість правової визначеності та чіткого регуляторного режиму в сферах додатків, заснованих на блокчейні.

Європейський Союз уже почав вирішувати ці проблеми, прагнучи прийняти належне законодавство про криптовалюту. ЄС прийняв комплексний пакет законодавчих пропозицій щодо регулювання та оновлення певних правил фінансового ринку для криптоактивів і створення правової бази для регуляторних органів фінансового нагляду в ЄС. Одним із запропонованих основних нормативних актів є пропозиція № 2020/0265 (COD)-COM 593, Брюссель, 24.09.2020. Положення про ринки криптоактивів (MiCA (The Markets in Crypto-Assets Regulation)) – це нова частина широкомасштабного законодавства ЄС, призначеного для регулювання діяльності, пов'язаної з криптоактивами, яка здійснюється в ЄС. MiCA охоплює кілька ключових сфер, включаючи прозорість, розкриття інформації, авторизацію та нагляд за транзакціями. Регламент поширюється на фізичних і юридичних осіб та інші підприємства, які займаються випуском, публічною пропозицією та допуском до торгівлі криптоактивами або які надають послуги, пов'язані з криптовалютами в Європейському Союзі.

MiCA використовує власне визначення «криптоактиву», що означає «цифрове представлення цінності або права, яке можна передавати та зберігати в електронному вигляді за допомогою технології розподіленої книги або подібної технології». MiCA пройшов усі етапи законодавчого процесу ЄС, окрім схвалення в Європарламенті. Очікується, що Європейський парламент ухвалить його до кінця 2022 року. Якщо це станеться, MiCA набуде чинності в 2024 році.

Більшість країн, які вже прийняли внутрішні закони про криптовалюту, лише мають намір підвищити обізнаність людей про ризики та загрози, пов'язані з криптовалютою [18, с. 331].

За методикою оцінки глобального індексу прийняття криптовалют український ринок є одним із найбільших за темпами розвитку, проте досі перебуває поза межами правового регулювання. Однак, операції з криптовалютами вже давно здійснюються і без наявності регулювання відповідної діяльності на законодавчому рівні.

Вперше врегулювати український ринок криптовалют запропоновано шляхом прийняття законопроекту № 3637 від 11 червня 2020 року. Однак, необхідність гармонізації законопроекту з іншими законодавчими нормами щодо протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та необхідність легалізації вже створених або придбаних криптоактивів,

здійснення валютного нагляду, наразили законопроект № 3637 на вето Президента України.

У Пропозиціях Президента України до Закону «Про віртуальні активи» Президент України зазначив, що прийнятий Закон не може бути підписаний у запропонованій редакції, висловлює зауваження до його положень, та пропонує доопрацювати його. Положення Закону не створюють завершених правових механізмів, необхідних для його реалізації, та не відповідають конституційним вимогам щодо правової визначеності як складової принципу верховенства права (стаття 8 Конституції України), а також не забезпечують зрозумілих та прозорих умов для учасників ринку віртуальних активів та інвесторів, що не сприятиме належному забезпеченню їх прав [19].

Відповідний законопроект № 7150 зареєстровано у Верховній Раді 13.03.2022, за яким легалізація криптовалюти в Україні планувались на 1 жовтня 2022 року.

Наразі в Україні ринок віртуальних активів фактично вже є сформованим та існує протягом приблизно п'яти років, але знаходиться повністю поза межами правового поля держави. Цілком очевидно, що учасники ринку не мають можливості отримувати правовий захист, а держава не отримує майже ніяких податкових надходжень від функціонування відповідної галузі. Також, за таких умов вкрай складним виявляється ефективне здійснення державою та суб'єктами первинного фінансового моніторингу заходів щодо боротьби з легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення.

Вже у 2023 році завдяки запровадженню стимулюючих заходів, передбачених законопроектом, очікується створення близько 5000 нових робочих місць; до 2025 року очікується зростання працюючого у правовому та податковому середовищі ринку віртуальних активів до 5 млрд. долл. США на рік. Окрім цього, при регульованому обороті віртуальних активів суттєво зросте ефективність заходів, спрямованих на боротьбу з легалізацією коштів, здобутих злочинним шляхом, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення що, відповідно, дозволить належним чином та вчасно виконати міжнародні зобов'язання у цій галузі, взяті на себе Україною [20].

Із отриманням статусу кандидата в члени Європейського Союзу, Україна має обов'язки щодо гармонізації законодавства з європейським щодо врегулювання правил оподаткування віртуальними активами. Нині у ЄС є великий запит на

регулювання ВА та уніфіковані правила оподаткування – триває погодження тексту нового Регламенту МіСА.

На жаль, багато країн ще не мають законодавства щодо криптовалюти.

Оскільки криптовалюта є дуже привабливим об'єктом для злочинної діяльності, то повинна бути предметом не лише цивільного та фінансового права, але й кримінального права. Необхідною є активна мобілізація для прийняття належного законодавства держав у внутрішньому кримінальному законодавстві і міжнародних організацій у міжнародному кримінальному праві.

Це може бути корисним для фінансового світу, але це також може розглядатися як виклик для винних у корупції чи іншій злочинній діяльності.

Корупція через криптовалюту є більш складною, тому що це нова та ще недостатньо досліджена кримінальна діяльність. Рух криптовалюти важко відстежити. Крім того, криптовалюту можна легко та багаторазово конвертувати в будь-яку іншу криптовалюту, а її вартість може різко коливатися протягом короткого часу. Ця особливість криптовалют дозволяє зловмисникам брати участь у відмиванні грошей, оскільки транзакції можуть здійснюватися дуже легко, і всі ці дії не реєструються жодним центральним органом, оскільки такого органу не існує. Тому всі держави, і Україна зокрема, повинні розглянути можливість прийняття відповідного законодавства для криптовалюти, щоб подолати ці проблеми та перешкоди.

Європейський Союз (ЄС) є піонером у цифровому регулюванні.

У жовтні 2022 року Європейська Рада схвалила Регламент про ринки криптовалют (MiCA), одну з перших глобальних спроб комплексного регулювання ринків криптовалют. Регламент поширюється на відмивання грошей, захист споживачів, підзвітність криптокомпаній і вплив на навколишнє середовище.

Прийняття законопроекту № 7150 від 13.03.2022 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами» сприятиме легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, посиленню боротьби з фінансуванням тероризму та розповсюдженням зброї масового знищення що, відповідно, дозволить належним чином та вчасно виконати міжнародні зобов'язання у цій галузі, взяті на себе Україною [20].

20 червня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Антикорупційну стратегію України на 2021–2025 рр.

Відповідно, меті подолання корупції, яка становить величезну загрозу належному функціонуванню держави, її інституцій та громадян, а тому є викликом для втрати репутації міжнародного співтовариства, мають бути підпорядковані всі дії та системні тактичні заходи для раннього виявлення корупційних злочинів із використання криптовалюти.

Список використаних джерел

1. Kamiński A. Korupcja w warunkach postkomunistycznych przemian ustrojowych: podejście instytucjonalne. Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian, red. J. Wasilewski, Warszawa 2006, с. 366–368.

2. Kubiak A. Działania antykorupcyjne – wybrane przykłady, «Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica» 2013, nr 288, с. 45–46.

3. Дрьомін В. М. Інституціональна концепція злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. URL: http://nauka.juracademy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/23.pdf.

4. Kane Russell. C. L. United States: Is Crypto a Currency Or Security? Litigation Involving The SEC May Provide Guidance. (J. Novel, Ed.) Mondaq. Connecting knowledge & people. April 18, 2022, URL: <https://www.mondaq.com/unitedstates/fin-tech/1129220/is-crypto-acurrency-or-security-litigation-involving-the-sec-may-provide-guidance>.

5. Frankefield Jake, M. Sonnenshein, Editor, investopedia.com, Producer, & investopedia.com) January 14, 2021, URL: <https://www.investopedia.com/terms/c/cryptocurrency.asp>.

6. URL: <https://coinmarketcap.com/all/views/all>.

7. Global Legal Research Center. Law Library of Congress. (S. o. Directorate, Ed.) Retrieved January 17, 2021, from Law Library of Congress – Global Legal Research Center. URL: <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/cryptocurrency-world-survey.pdf>; <https://www.fool.com/investing/stockmarket/market-sectors/financials/cryptocurrency-stocks/how-manycryptocurrencies-are-there/>.

8. Daly Lyle. The Motley Fool. (TMFLyleDaly, Producer) Retrieved April 15, 2022, URL: <https://www.blockchain.com/charts/my-wallet-n-users>.

9. Weinstein Jason, A. C. Promoting innovation through education: The blockchain industry, law enforcement, and regulators work towards a common goal. Global Legal Insights, The Blockchain Alliance. London / UK: Rory Smith. January 26, 2021, URL:

https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1489775_1.pdf.

10. Buchanan William. The Challenges of Investigating Cryptocurrencies and Blockchain Related Crime. JBBA, 1(2), 1-6. March 20, 2021, URL: <https://jbba.scholasticahq.com/article/5779-the-challenges-of-investigatingcryptocurrencies-and-blockchain-related-crime>.

11. Hume Tim, CNN. How FBI caught Ross Ulbricht, alleged creator of criminal marketplace Silk Road. How FBI caught Ross Ulbricht, alleged creator of criminal marketplace Silk Road. San Francisco, USA: CNN. 01 27, 2021, URL: <https://edition.cnn.com/2013/10/04/world/americas/silk-road-rossulbricht/index.html>.

12. Cryptoqueen: How this woman scammed the world, then vanished. Cryptoqueen: How this woman scammed the world, then vanished. London, England, UK: BBC News. January 27, 2021, URL: <https://www.bbc.com/news/stories-50435014>.

13. Osborne Charlie. Alleged head of BitConnect cryptocurrency scam arrested in Dubai. Alleged head of BitConnect cryptocurrency scam arrested in Dubai. India: ZD Net. January 27, 2021, URL: <https://www.zdnet.com/article/alleged-bitconnect-head-arrested-in-dubai/>.

14. UNODC launches training to tackle cryptocurrency-enabled Organized Crime. (U. N. Crime, Ed.) United Nations Office on Drugs and Crime. March 19, 2021, URL: <https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2017/May/unodc-launches-training-to-tackle-money-launderingand-bitcoin-banking-fraud.html>.

15. A Public-Private forum to help combat criminal activity on the blockchain. March 19, 2021, URL: <https://blockchainalliance.org/>.

16. Weinstein Jason. A. C. Promoting innovation through education: The blockchain industry, law enforcement, and regulators work towards a common goal. Global Legal Insights, The Blockchain Alliance. London / UK: Rory Smith. January 26, 2021, URL: https://www.acc.com/sites/default/files/resources/vl/membersonly/Article/1489775_1.pdf.

17. Lánský, P. W. Cryptocurrencies and Corruption. Ekonomický časopis/ Journal of Economics, Vol. 69 (No. 7), c. 687–705. doi: <https://doi.org/10.31577/ekoncas.2021.07.02> між сторонами корупційного контракту.

18. Cao, S. K. The rise of popularity of cryptocurrency and associated criminal activity. G. S. University, Ed. International Criminal Justice Review, Vol. 30 (No. 3), 325–344. doi: <https://doi.org/10.1177/1057567719827051>

19. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698>.

20. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування обороту віртуальних активів в Україні» № 7150 від 13.03.2022 року. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245235>.

Філіппов Станіслав Олександрович,
заступник начальника факультету
правоохоронної діяльності Національної
академії Державної прикордонної
служби імені Богдана Хмельницького,
доктор юридичних наук, кандидат
психологічних наук, професор

РОЗВИТОК АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ОСВІТИ В ПРИКОРДОННІЙ АКАДЕМІЇ: ВЛАСНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У прикордонній академії в рамках антикорупційної підготовки персоналу завжди враховується зарубіжний досвід, оскільки особливістю прикордонної діяльності є інтеперабельність взаємодіючих служб сусідніх держав. Якщо вони користуються різноспрямованими правилами, сповідують різноспрямовану ідеологію, то спільного результату в охороні кордону не буде.

Постановка питання про елемент антикорупційної освіти як відокремлену дисципліну/модуль/майнор уперше була акцентована у 2009 році. Це був період розвитку системи підрозділів внутрішньої і власної безпеки у прикордонному відомстві, а також інституційного розвитку всіх запобіжних механізмів (відеоспостереження в місцях несення служби, розвиток служби «Довіра» тощо).

Співробітництво з Місією Євросоюзу з прикордонної допомоги Україні та Молдові (EUBAM), яке у сфері антикорупційної освіти розвивалося з 2011 року, дозволило науково-педагогічним працівникам академії як членам авторського колективу розробити навчальний посібник «Запобігання і протидія корупції» для закладів освіти прикордонних та митних відомств України і Молдови, який було видано чотирма мовами [1]. Протягом 2012–2014 років нашими офіцерами було проведено низку літніх та осінніх антикорупційних шкіл для студентства, а також тренінги для